

se joacă șah. Nicăieri în lume șahul nu se joacă mai bine decât la cafeneaua „Regenței“; La Rey¹ se întrec chibzuitul Légal, subtilul Philidor și vigurosul Mayot; se pot vedea mutările cele mai uimitoare și se pot auzi cuvintele cele mai neghioabe; căci, dacă poți fi totodată și om inteligent, și mare jucător de șah, așa cum este Légal, poți de asemenea să fii un mare șahist și, în același timp, un neghiob ca Foubert și Mayot².

Eram acolo, într-o după-amiază, privind cu nesaț, abia vorbind și ascultând cât puteam mai puțin, când s-a apropiat de mine unul dintre cele mai ciudate personaje din țara aceasta, în care Dumnezeu a lăsat destule. Omul despre care vorbesc e un amestec de trufie și de josnicie, de bun-simț și de sminteală; pesemne că noțiunile de cinstit și necinstit îi sînt învălmășite în cap într-un mod cu totul neobișnuit, fiindcă omul acesta nu se fălește deloc atunci când arată însușirile bune pe care i le-a hărăzit natura și nici nu se rușinează când le dă la iveală pe cele rele. Altminteri, e înzestrat cu o sănătate de fier, cu o imaginație deosebit de înflăcărată și cu niște plămîni neobișnuit de zdraveni. Dacă îl întilnești vreodată și nu te țintuiește locului ciudățenia lui, atunci trebuie sau să-ți vîri degetele în urechi, sau s-o iei la goană. Doamne, ce mai plămîni grozavi are! Și cu nimic pe lume nu se aseamănă mai puțin omul acesta decât cu propria ființă. Uneori e slab și jigărit, ca un bolnav înainte de a-și da sufletul; atunci i s-ar putea număra dinții prin pielea străvezie a obrazului, s-ar putea crede că n-a mîncat de cine știe cînd sau c-a ieșit de la

¹ Patronul faimoasei cafenele a „Regenței“, fondată în 1718, frecventată și de Diderot, unde, pînă aproape în zilele noastre, s-au întilnit amatorii de șah din întreaga lume.

² Dintre șahiștii enumerați mai sus, cel mai cunoscut e compozitorul Philidor.

Trappe¹. În luna următoare e gras și dolofan, de parcă nu s-ar mai fi clintit de la masa vreunui financiar sau ar fi fost închis în vreo minăstire de-a bernardinilor². Astăzi, îmbrăcat în rufe soioase, cu pantalonii sfișiați, acoperit de zdrențe, aproape desculț, păsește cu fruntea în pămînt, ferindu-se, încît te simți îndemnat să-l chemi și să-i dai ceva de pomană. Iar a doua zi, pudrat, încălțat, frizat, îmbrăcat pe cinste, merge cu fruntea sus, te privește direct în față, încît aproape că l-ai putea lua drept un domn. Traiește de la o zi la alta, e trist sau vesel, după împrejurări. Dimineața, cînd se trezește, prima lui grijă este unde va prînzii; după prînz, se gîndește unde va cina. Și noaptea îi aduce griji; fie că ajunge pe jos în podul unde locuiește, dacă nu cumva gazda, plictisită să tot aștepte plata chiriei, nu i-a încuiat ușa în nas; fie că se abate pe la vreo crîsmă de la marginea orașului, unde așteaptă zorile între un codru de pîine și o stacană de bere. Cînd n-are gologani în buzunare, cum i se întîmplă cîteodată, își găsește scăparea fie la vreun birjar care-i e prieten, fie la vizitiul vreunui monsenior, care îi dă voie să se culce pe paie, lîngă cai. Iar dimineața, o parte din saltea i se mai găsește încă prinsă în păr. Dacă e vreme frumoasă, umblă toată noaptea, de colo-colo, prin promenada de la Cours sau prin Champs-Elysées. O dată cu zorile el reapare în oraș, îmbrăcat din ajun pentru a doua zi și, uneori, de-a doua zi pentru întreaga săptămînă.

Asemenea originali mie nu-mi plac; alții și-i fac cunoștințe apropiate, ba chiar prieteni. Eu stau de vorbă cu ei la un an o

¹ Minăstire din Normandia meridională (departamentul Orne), fondată în secolul al XII-lea de către Sire de Rotrou. Diderot îi folosește aici numele ca simbol al locului unde oamenii sînt supuși la posturi aspre.

² Călugări catolici. Diderot se referă la traiul îmbelșugat și lipsit de griji pe care aceștia îl duceau în minăstirile aparținînd ordinului lor.

dată, cînd îi întilnesc, pentru că firea lor se deosebește de a celorlalți oameni și pentru că ei rup monotonia plictisitoare pe care au adus-o educația, conveniențele sociale și regulile noastre de bună-cuviință. Dacă vreunul dintre ei se ivește într-un grup, e ca o picătură de drojdie care dospește și redă fiecăruia o părțică din individualitatea sa firească. Îl vezi zgîlțind, tulburînd, făcîndu-te să aprobi sau să dezaprobi, scoțînd la iveală adevărul, arătîndu-i pe oamenii de treabă, demascînd lichelele; și abia atunci omul cu judecata sănătoasă care-l ascultă își deslușește lumea.

Pe cel despre care vorbesc îl cunoșteam de mult. Venea adeseori într-o casă unde era primit pentru talentul său. Gazdele aveau o singură fată; omul nostru jura în fața tatălui și a mamei că se va însura cu fiica lor. Ei ridicau din umeri, îi rîdeau în nas și-l făceau nebun; și am trăit clipa în care spusele lui se îndeplîniră. Mie avea obiceiul să-mi ceară cu împrumut cîtiva gologani, pe care i-i dădeam. Se strecurase, nu știu cum, prin cîteva case cînstite, unde era primit la masă cu condiția să nu vorbească decît atunci cînd i se dă voie. El tăcea și mînca, furios; era o minunăție întregă să-l vezi așa, silit la tăcere. Dacă îl rodea pofta să calce înțelegerea și dacă deschidea gura, toți cei din jurul lui strigau: „Rameau!“ Atunci ochii îi sticleau de furie și reîncepea să mînhînce cu și mai multă turbare.

Erați curioși să știți numele acestui om și vi l-am spus: este nepotul vestitului muzician¹ care ne-a scăpat de cîntarea

¹ Jean Philippe Rameau (1683-1764) – muzician francez, autor al unor lucrări de teorie a muzicii (printre care *Tratatul de armonie redusă la principiile ei naturale* și *Noul sistem de muzică teoretică*), a numeroase baleturi și opere, printre care *Castor și Pollux*, *Indiile galante* etc., al unor bucăți pentru clavecin, violă, flaut.

plană¹ a lui Lulli², psalmodiată întruna, de peste un secol; e nepotul vestitului autor al atîtor viziuni de neînțeles și adevăruri apocaliptice referitoare la teoria muzicii, din care nici el și nici altcineva pe lume n-a priceput niciodată nimic; e nepotul muzicianului de la care ne-au rămas cîteva opere, cu armonie în ele, cîteva frînturi de cînturi, idei dezlîinate, zgomote năprasnice, zboruri, triumfuri, lănci, glorii, șoapte, victorii peste victorii, arii ce vor dăinui în vecii vecilor; e nepotul aceluia care, după ce l-a înmormîntat pe Lulli florentinul, va fi îngropat la rîndul său de virtuozi italieni; e nepotul muzicianului care, presimțind lucrul acesta, devenise posomorît, trist, arțăgos, fiindcă nimeni nu poate fi mai necăjit – nici chiar o femeie frumoasă care se trezește cu o bubuliță pe nas – decît un autor amenințat să trăiască după ce i s-a uitat numele, ca de pildă Marivaux și Crébillon-fiul³.

EL se apropie de mine. „Ah, ah! iată-te și pe dumneata, domnule filozof; ce cauți pe aici, în ceata asta de trîntori? Oare îți pierzi și dumneata vremea împingînd lemnele⁴?“ (Fiindcă așa se spune, în batjocură, jocului de șah sau de dame.)

¹ Cînt liturgic (*cantus choralis*, *cantus planis*) al bisericii catolice, datînd de la începuturile creștinismului, cunoscut și sub numele de cîntare gregoriană, căci elementele sale au fost revăzute și clasate pe vremea papei Grigore (anul 600).

² Jean-Baptiste Lulli (1633-1687) – muzician, fondatorul operei clasice franceze. S-a născut la Florența.

³ Pierre Carlet Marivaux (1688-1763) – autor a peste treizeci de comedii și al unor romane în care critică prejudecățile aristocrației franceze, fără a ajunge însă la ascuțimea satirei. Cît despre Crébillon-fiul, Diderot se referă la romancierul francez Claude Crébillon (1707-1777), autor al *Sofalei*, al *Rătăcirilor dragostei* și al altor lucrări frivole și licențioase. Își spunea „fiul“ spre a se deosebi de tatal său, poetul tragic Prosper Crébillon (1674-1762).

⁴ Diderot juca el însuși șah, destul de slab însă, fiind întotdeauna învins de Rousseau, a cărui superioritate în acest domeniu o recunoștea bucurat.

EU: Nici gînd, dar cînd n-am altceva mai bun de făcut, îmi place să mă distrez o clipă, uitîndu-mă la cei care le împing bine.

EL: În cazul ăsta, te distrezi rar; în afară de Légal și de Philidor, ceilalți habar n-au de joc.

EU: Nici măcar domnul de Bissy¹ nu se pricepe?

EL: Domnul de Bissy, ca jucător de șah, e ceea ce domnișoara Clairon² este ca actriță: amîndoi știu din jocurile astea numai atît cît se poate învăța.

EU: Greu îți poate intra cineva în voie, și, după cîte văd, nu-ți plac decît oamenii care sînt mai presus de semenii lor.

EL: Așa e, cînd este vorba de șah, de joc de dame, de poezie, oratorie, muzică și alte asemenea nerozii. La ce-i bună mediocritatea în lucrurile pe care ți le-am înșirat?

EU: La nimica toată, adevărat. Numai că e nevoie să se ocupe cu ele o mulțime de oameni, ca să se poată ivi un geniu. El e unul, în mijlocul mulțimii. Dar să lăsăm asta. Nu te-am mai văzut de-o veșnicie. Nu mă gîndesc la dumneata, cînd nu te văd, dar îmi face totdeauna plăcere să te întîlnesc. Ce-ai mai făcut?

EL: Ceea ce faci și dumneata, și eu, și alții, adică bine, rău și nimic. Și-apoi mi-a fost foame și-am mîncat cînd am avut prilejul; după ce-am mîncat, mi s-a făcut sete și-am băut citeodată. Între timp, îmi creștea barba și, după ce a crescut, am ras-o.

EU: Rău ai făcut; barba e singurul lucru care îți lipsește, ca să fii un înțelept.

¹ E vorba de Claude de Thyard de Bissy (1721-1810) – autor al *Istoriei sufletului* (1752), atribuită de către Formay lui Diderot.

² Domnișoara Clairon (1723-1803) – cunoscută actriță, cea mai bună interpretă a pieselor lui Voltaire și prietenă a enciclopediștilor.

EL: Ce spui! Am fruntea lată și zbircită, privirea înflăcărată, nasul cocîrjat, obrajii lătăreți, sprîncenele negre și dese, gura bine croită, buzele răsfrînte și fața pătrată. Dacă bărbia asta cît toate zilele mi-ar fi acoperită de-o barbă lungă, știi că aș arăta frumos turnat în bronz sau cioplit în marmură?

EU: Lîngă vreun Cezar, Marc-Aureliu, Socrate.

EL: Nu. M-aș simți mai bine între Diogene și Frineea¹. Sînt necuviincios ca Diogene și mă duc bucuros la celelalte².

EU: Cu sănătatea cum o mai duci?

EL: De obicei, o duc bine; astăzi însă nu prea mă simt în apele mele.

EU: Cum se poate! Ai un pîntece de Silen³ și un obraz...

EL: Un obraz pe care l-ai putea lua drept potrivnicul lui. După cîte se pare, amărăciunea care-l usucă pe unchi îl îngrașă pe scumpul său nepot.

EU: Fiindcă veni vorba de unchi, îl mai vezi citeodată?

EL: Da, trecînd pe stradă.

EU: Și nu te-ajută cu nimic?

EL: Dacă face cuiva vreun bine, apoi fii sigur că-l face fără s-o știe. E un filozof, în felul lui; nu se gîndește decît la el, de restul universului îi pasă cît de-un cui de papuc. Fiică-sa și nevastă-sa n-au decît să moară cînd or pofti; numai clopotele parohiei care se vor trage pentru ele să sune și de-aici înainte a

¹ Ca și Laïs, Frineea a fost o faimoasă curtezană greacă, tip al trufiei și al lăcomiei.

² Pentru a explica acest „celelalte“, unele ediții franceze i-au adăugat-o pe Laïs lîngă Frineea. „Celelalte“ e un exemplu de felul în care Diderot acordă nu cuvintele, ci ideile, Frineea reprezentînd curtezanele în general.

³ Personaj mitologic care l-ar fi crescut pe Bacchus, zeul vinului.

douăsprezecea și a șaptesprezecea¹, și totul va fi în regulă. Asta e spre fericirea lui, dar e totodată și ceea ce îmi place mai mult la oamenii de geniu. Nu sînt buni decît pentru un singur lucru, și atîta tot; habar n-au ce înseamnă să fie cetățeni, tați, mame, frați, rude, prieteni. Fie vorba între noi, e bine să le semeni din toate punctele de vedere, numai că nu e de dorit să fie prea mulți ca ei pe lume. De oameni e nevoie, dar de oameni geniali nu-i nevoie deloc; nu, pe legea mea, nu-i nici o nevoie. Ei schimbă fața pămîntului; iar în cel mai mic lucrușor prostia e atît de obișnuită și atît de înrădăcinată, încît n-o poți schimba fără tîmbălău. O parte din ce-au imaginat oamenii de geniu se înfăptuiește, iar restul rămîne așa cum a fost; de aci, două scripturi, ceva ca un veșmînt pestriț de arlechin. Adevărata înțelepciune pentru liniștea sa și a celorlalți era înțelepciunea călugărului lui Rabelais². Să-ți faci datoria așa și așa, să nu spui decît vorbe bune despre părintele stareș și să lași lumea să-și facă de cap. Și totul merge, fiindcă gloata se declară mulțumită. Dacă aș cunoaște istoria, ți-aș arăta că răul pe pămînt s-a tras totdeauna de la vreun geniu; dar habar n-am de istorie, fiindcă nu știu nimic. Să mă ia naiba dacă am învățat vreodată ceva și dacă mă simt mai prost din pricina asta! Într-o zi, mă găseam la masa unui ministru al regelui Franței, un om foc de deștept; ei bine, ministrul ne-a arătat limpede că, așa cum unu și cu unu fac doi, nimic nu le folosește popoarelor mai mult decît minciuna și nimic nu le e mai vătămător decît

¹ E vorba de anumite sisteme, pentru a crea un fel de armonie din sunetele mai multor clopote.

² Diderot se referă aici la personajul numit Jean des Entommeures (*Pantagruel*, cartea I, capitolele XXXIX și XL).

adevărul. Nu prea mi-aduc bine aminte cum ne-a dovedit-o, dar se înțelegea, fără putință de îndoială, că oamenii de geniu sînt netrebnici și că, dacă un copil ar avea pe frunte, de la naștere, semnul acestui periculos dar al naturii, ar trebui să fie sugrumat sau zvirlit la ciini.

EU: Și, totuși, cei care dușmănesc într-atît geniul pretind cu toții că-l au ei înșiși.

EL: Nici vorbă că așa își spun în sinea lor, dar nu cred defel că îndrăznesc s-o mărturisească.

EU: Asta, din modestie. Așadar, nutrești o ură cumplită împotriva geniului?

EL: Și n-o să mi se domolească niciodată.

EU: Dar, după cîte îmi amintesc, pe vremuri suferai groaznic la gîndul că nu ești decît un muritor de rînd. N-ai să fii niciodată fericit, dacă te mîhnește la fel de mult un lucru și opusul său; va trebui să te hotărăști pentru unul din două și să rămii legat de el. Recunoscînd, o dată cu dumneata, că oamenii de geniu sînt îndeobște ciudați sau, cum spune proverbul, că unde e un car de minte, acolo e și un grăunte de nebunie, lumea o să creadă mai departe tot așa; vor fi disprețuite veacurile care nu vor da naștere nici unui geniu. Ei vor face cinste popoarelor în sinul cărora au trăit; mai curînd sau mai tîrziu, li se înalță statui și sînt priviți ca binefăcători ai neamului omenesc. Nu-i fie cu supărare marelui ministru pe care l-ai pomenit, dar cred că, dacă minciuna poate folosi o clipă, în cele din urmă ea devine neapărat vătămătoare; iar adevărul, dimpotrivă, devine neapărat folositor pînă la urmă, cu toate că se poate întîmpla să vatăme la un moment dat. După toate astea, m-aș simți îndemnat să inchei spunînd că omul de geniu, care spulberă o eroare generală sau care se face chezașul unui înalt